

El conjunt termal del Puig de Sant Grau (Caldes de Malavella, la Selva)

JOSEP MARIA NOLLA,
MARTA SANTOS I JORDI MERINO

INTRODUCCIÓ

Aquest monument, un dels més divulgats de Catalunya, és conegut des de mitjan segle XIX, moment en què, en enderrocar-se les estructures del vell hospital bastit aprofitant murs i paraments de l'antic castell, es van posar de manifest un seguit d'elements que corresponien a l'edifici termal. Se'n preocupà ben aviat Botet i Sisó, i alguns altres erudits, cosa que féu possible l'exploració del lloc i la seva excavació. Malauradament, aquells anys comporten, també, la destrucció de la part alta i la cobertura del sector oriental de l'edifici del qual, tanmateix, han quedat dibuixos i descripcions.

Puig i Cadafalch en el seu gran llibre de síntesi del 1908 popularitzà i integrà en un marc orgànic les troballes i, més endavant, incorporà a l'edició del 1934 de «L'arquitectura romana a Catalunya» les valuoses conclusions del primer i, fins ara, únic estudi monogràfic encarregat per l'Institut d'Estudis Catalans a J. de C. Serra-Ràfols, que no seria publicat fins uns anys més tard, després de la Guerra Civil («Las termas romanas de Caldas de Malavella (Gerona)», *Archivo Español de Arqueología*, 43, Madrid: 1941, pàg. 304-315).

Feia la sensació, a través de les diferents publicacions i de les visites al lloc, que tot estava fet i que quedaven molt poques possibilitats d'una excavació rendible arqueològicament. Si de cas, només calia una gran campanya de neteja, car les concrecions calcàries emmascaraven l'edifici, i la realització d'una nova planta, uns nous alçats, en definitiva, la recollida exhaustiva de documentació gràfica. Aquest fou l'esperit que animà els autors a iniciar les exploracions en aquest edifici.

Descripció dels treballs i de les estructures (campanyes de 1990 i 1991).

El monument, que se situa al puig de Sant Grau a pocs metres al sud de l'ermita dedicada a aquest sant, immediatament a l'est de la torre del castell i de la seva muralla, consta d'una gran piscina central rectangular, de 9,60 per 9,40 m, amb graons a l'est, al sud i al nord, quatre ambulacres a l'entorn, d'uns 2 m d'ample, un dels quals, al sud, conservava encara dos grans arcs d'accés, i, a llevant, tres cambres, molt modificades, que han estat considerades, de sempre, com tres piscines petites o individuals.

Calia, abans que cap altra cosa, una neteja a fons que permetés triar els llocs

d'excavació, facilitar la tasca de documentació (dibuix i fotografia), veure per on calia iniciar la retirada de les capes de concreció que cobrien la meitat de la gran piscina, bona part de l'ambulacre meridional i occidental i les tres dependències orientals, i intentar diagnosticar l'estat de conservació de les estructures.

La sorpresa fou que, per sota la terra i els paviments de protecció, l'edifici presentava, arreu, pràcticament intactes els paviments d'*opus signinum*. Hom trià l'ambulacre nord per excavar-lo i obtenir-ne una bona estratigrafia i poder-hi observar la fonamentació dels murs de l'edifici, dels grans pilars que envoltaven la piscina i d'aquest espai. El resultat fou el següent: la preparació, amb còdols del sòl, un nivell d'elevació i anivellació, amb molts fragments de ceràmica i monedes i amb una datació d'època clàudia (40-50 dC) i un estrat amb freqüentacions sobre l'argila estèril on sovintejaven ceràmiques baix-republicanes. Els murs i les pilastres se situaven directament sobre l'argila sense aprofundir gaire. Només la piscina hi havia estat retallada i folrada de grans carreus de pedra sorrenca.

S'efectuà, també, un sondeig en el sòl de la piscina, de *signinum*, per veure com funcionava i per sota de la preparació hom trobà, sobre l'argila natural, un paviment de grans lloses de calcària que connectava molt millor amb el cinquè graó de la piscina i que n'era el sòl originari. Les lloses, però, s'havien mogut i en un moment indeterminat, però que a través d'altres evidències caldria situar en època flàvia, tot el fons fou pavimentat de nou, ara amb un morter hidràulic que eliminà el darrer graó en adaptar-hi una motllura en quart de cercle.

La neteja dels altres ambulacres detectà la canal que venia de la cambra del mig, a l'est, i que omplia la *natatio*, algun nivell d'abandonament segellat per les duríssimes concrecions creades per l'aigua, amb material baix-imperial de datació no gaire ferma (segles IV-VI), i un nou arc, més a l'oest, que comunicava el passadís meridional amb un sector més cap al sud. Aquest arc havia estat clos d'antic en unes importants reformes que patiren les estructures. Això féu pensar en la necessitat d'explorar més cap a migdia i es localitzaren nivells d'abandonament sobre un excel·lent sòl de *signinum* d'un altre espai a través del qual s'accedia a l'habitació de la gran piscina.

Més endavant, l'exploració se centrà a l'oest de l'edifici amb resultats espectaculars, ja que es va localitzar un gran nimfeu absidiat, del qual es conservava, sencer, la meitat que era visible des de l'àmbit immediatament al sud de la cambra de la *natatio* i que correspon a la gran reforma de l'edifici i, per tant, a un segon moment. A més, tres cambres, disposades simètricament a les del costat est, una de les quals, desapareguda quan es van produir les grans modificacions flàvies, mostrava uns graons de pedra sorrenca que davallaven cap al fons, i que constituïen el límit occidental de l'edifici.

Hem descobrí, després de treure completament la concreció de la piscina, el desguàs de l'aigua que es trobava a l'angle sud-oest, amb els carreus del graó admirablement adaptats pels constructors per facilitar la sortida del líquid.

Quant a la tècnica constructiva i al material emprat, fem referència a l'ús de la pedra sorrenca de Domeny i algun bloc de granit per bastir les grans pilastres que sostenien els arcs de la piscina i les voltes dels passadissos, les dovelles dels

arcs i llindars, llindes i brancals de les portes de les cambres de llevant, la majoria *in situ*, alguns moguts de lloc i altres de desapareguts. Les voltes de canó, l'arrencament de les quals és visible en els ambulacres meridionals paral·lels, utilitzaven pedra volcànica del Gironès, molt adequada per fer aquesta funció. La resta del parament era d'*opus vittatum*, amb blocs com llambordes disposats en línies rectes. Els recobriments eren d'*opus signinum* que es conserva en molts llocs.

EXPLORACIONS COMPLEMENTÀRIES

La seguretat que Caldes fou, en l'antiguitat, el municipi flavi d'*Aquae Calidae* i el descobriment i exploració de la necròpoli tardana del carrer de Sant Esteve, ens van animar a explorar en petits sondejors de control tot l'entorn del conjunt termal, el punt més alt de la vila i l'àrea ocupada per la població medieval sense cap bon resultat. Ara com ara, no hi ha troballes que documentin la ciutat romana llevat del gran edifici termal.

PRIMERES CONCLUSIONS

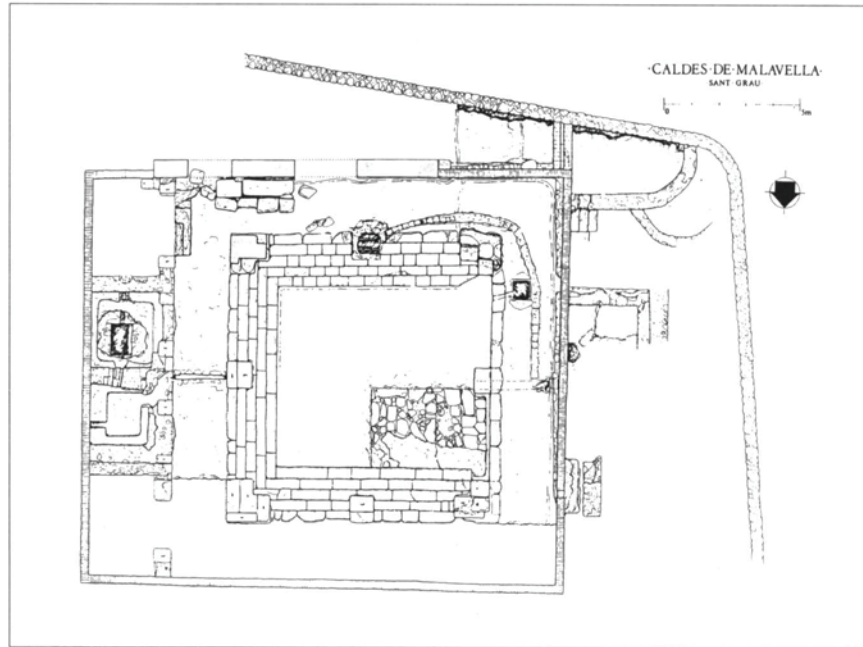
Els treballs realitzats han servit per poder conèixer d'una manera molt més precisa un dels monuments d'època romana més populars de Catalunya i, també, un dels més desconeguts alhora que, després de la neteja de concrecions, s'ha restituit a l'edifici tota la seva dignitat.

El nivell baix-republicà explorat sobre les argiles estèrils si bé és cert que no es relaciona amb les estructures, sembla confirmar la importància del lloc, amb unes aigües salutíferes excel·lents a molt poca distància del gran eix vial (Via Augusta). Aquest material i altres troballes disperses ens posen en contacte directament amb els aquaealidencs, estipendiàris a l'època d'August com ens ho recorda Plini el Vell (nat. hist., III, 23).

De la puixança del lloc i del valor social de les seves deus ens en parla la construcció d'aquest gran edifici molt abans de ser promoguda a municipi de dret llatí pels flavis, i la llarguíssima continuïtat fins, almenys, les darreries del segle quart i probablement molt més enllà.

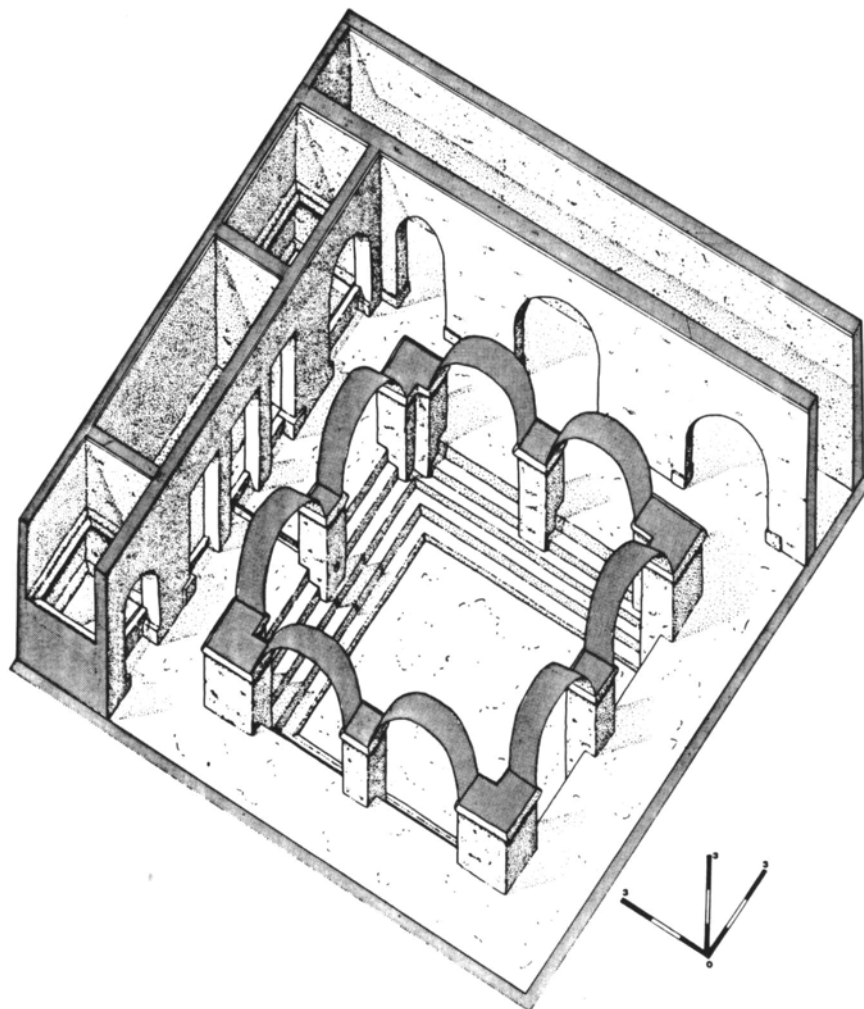
L'excavació ha servit per reflexionar sobre les característiques d'aquest conjunt termal que no té res a veure amb els *balnea* i els *termae* de les ciutats i les cases romanes atès que es tracta d'un santuari dedicat molt probablement a Apol·lo (que devia substituir una divinitat indígena que devia recordar alguna de les característiques del jove fill de Júpiter/Zeus), on s'aprofiten els avantatges medicinals d'una aigua que brolla permanentment a 60 graus. No cal cercar-hi les dependències clàssiques i sí en canvi una estructura sacralitzadora on es posi de manifest el component religiós del lloc i, especialment, de la font. El descobriment de moltes monedes de bronze trobades a la piscina entre el bloc de pedra i les fines capes de concreció palasen aquest fons sagrat, guaridor, tal com ho confirmen, també, algunes pedres d'anell descobertes que solen ser algunes altres

Fig. 1. Planta general del conjunt termal del Puig de Sant Grau (1991).

de les modestes ofrenes fetes a la divinitat pels malalts que cerquen o han recuperat la salut. L'espai central, gran i amb tres portes, d'on sur la font, devia funcionar com un *aedes* emmarcat per dues cambres bessones, al sud i al nord, llises i senzilles amb una mena de banc baix i corregut al llarg de tres costats, recobertes de *signinum*, sense una tasca precisa i potser amb celebraven, dia a dia, les virtuts inqüestionables d'unes aigües extraordinàries.

Fig. 2. Restitució en perspectiva del conjunt termal.